

Miről mesél „A beszélő köntös”?

Halálsikoly, gyermeksírás, elterelt állatok bőgése, félrevert harangok kongása és pusztító tűz ropogása.

Pusztuló életek és otthonok.

E véres látvány és pokoli hangzavar gyakran, olykor naponként felverte a félhold uralma alá került alföldi falvakat. Leggyakrabban Kecskemétet, Nagykőröst, Ceglédet, meg a gazdagabbnak hitt helységeket.

Ám Kecskemét határában, egyszerre csak megálltak és alázatosan visszafordultak a rabolni, sarcolni induló martalócok.

Mindenki csodáról beszélt és egy díszes köntösről, melyet a török szultán ajándékozott a városnak, s melyet, ha a bíró magára öltött, a rabolni, gyilkolni szándékozó törökök nyomban megszelídültek. *E csodatévő köntös különös történetéről írt regényt Mikszáth Kálmán a városi jegyzőkönyvek egy kötetének alábbi bejegyzését használva forrásul.*

"Anno Domini 1596. Eger vételkor. Midőn az Második Mohumet török császár Magyarországra jött volna, az Kecskeméti Polgárok eleibe menvén

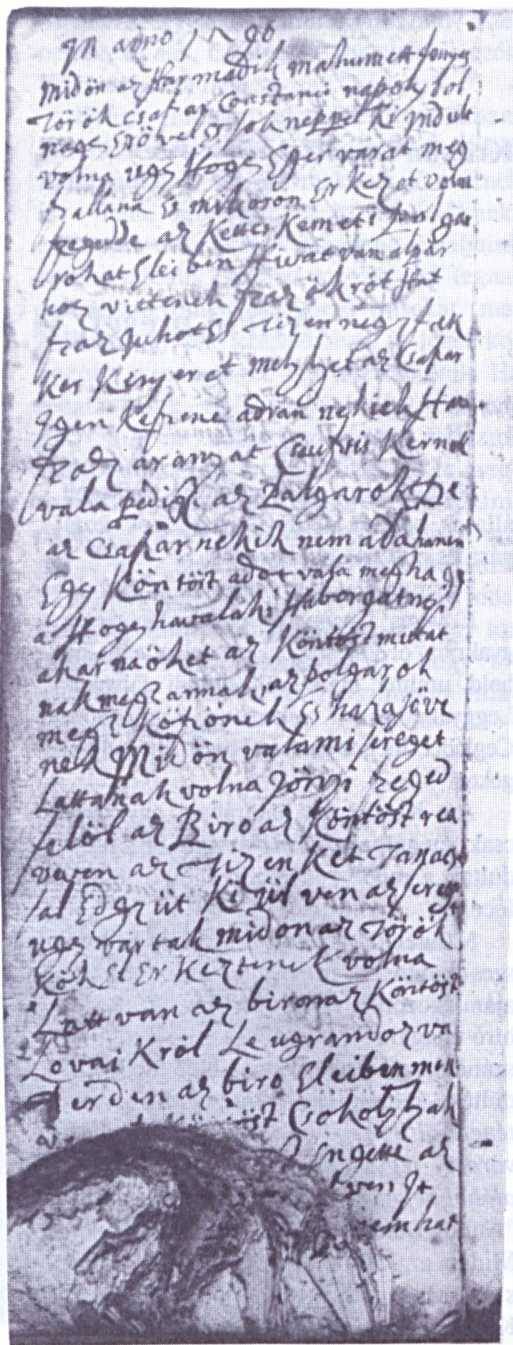
ajándékot vittek neki 600 juhot, 100 ökröt és 14 szekér kenyeret, hogy egy csauszt küldene hozzájuk, ki azon általmenő vitézektől megoltalmazná őket, az Császár 300 aranyat adván nekik, és egy vont arany köntöst, meg-hagyá, hogy haza mennyenek, és ha valaki bántaná őket, az köntöst mutatná meg neki; az okáért mihejzen valami Török sereget láttak, az Bíró az köntöst rávévén, elejekben ment, kit látván az Törökök lovokról leugorván az köntöst megcsókölták, és ha az Bíró megengette, ott háltak magok költségén, és ha pedig meg nem engette, elébb állottak."¹

E szöveget többen is ismerték még mielőtt Mikszáthnál *A beszélő köntös* alapötletét sugalmazta. Ismerte a köntös-adormányozás történetét mindenekelőtt az esemény kortársa, *Káldi György* hitszónok, bibliafordító jezsuita páter. Könyv alakban kiadott prédikációinak gyűjteményében megjelenik a "beszélő köntös" története,² mégpedig azzal a *szövegváltozattal*, amely – mondhatni – ősforrásává vált mindenfajta utalásnak, amely a kecskeméti köntösre vonatkozott. Ezt a

szöveget használták a későbbi egyházi írók, majd a korai helytörténeti művek szerzői, így *Vahot Imre* is, 1853-ban megjelent írásában.³ Ezt a szövegváltozatot használta *Mikszáth Kálmán* és általában minden kiadás kommentárja, így az Akadémiai Kiadónál 1957-ben megjelentetett regény forrásismertetése is.⁴

A forrásfeltárás *A beszélő köntös* esetében - amennyiben minden kiadás a Káldi-féle szöveget veszi alapul - *elégtelen és felületes*. Mellékesen említjük, hogy a Káldi-szöveg egy olyan irat másolata, melynek keletkezési körülményei kideríthetetlenek és amelyet főként az az eljárás "hitelesített", hogy a jóval később keletkezett okmányt a városi jegyzőkönyvek azon kötetéhez csatolták, melynek évköre megfelelt a köntösadományozás időpontjának, továbbá utalnunk kell arra a tényre is, hogy a Káldi-féle leírás, és Kecskemét város egykori, tudós levéltárnoka, *Hornyik János* által közölt szöveg⁵ írásmód és értelmezés tekintetében 19 esetben mutat eltérést és a forrásközlők egyetlen esetben sem utaltak a forrás egy némileg különböző változatának létezésére és a két irat között meglévő eltérésekre. E fogyatékoságot még az idézett akadémiai kiadás szerkesztői sem tudták elkerülni.

A kizárólagosan használt Káldi-féle szöveg forráskritikai vizsgálata és összehasonlítása az alapirattal, ma már lehetetlen, mivel az okmány, melyet a városi jegyzőkönyvek 1598-1603. évi kötetéhez csatoltak, és amelyről a Káldi-féle szöveget másolták, a II. világháború idején megsemmisült. Összehasonlításként egyedül a *Hornyik* által leírt szöveg kínálkoznék, ezt viszont az illetékes irodalomtörténészek - a jelek szerint - nem ismerik és min-

denült a jelentős írásmódbeli eltéréseket tartalmazó Káldi-szövegre támaszkodnak.

A köntösadományozás történetének sokféle idézése során akadt olyan feltételezés is, hogy a Káldi György által közölt szöveget másolták át a kecskeméti jegyzőkönyvben őrzött levélre. Blahó Vince prédikációs gyűjteményében az alábbiakat írja:⁶

"Alig-is lehet megítélni, ha abból íratott é ezen Ketskeméti Levélre,⁷ vagy ebből vette a P. (ater) Káldi, a' mit beszél. E köntösnek pedig már hamva sintsen Ketskeméten."

Az alapforrás megítélése tekintetében tapasztalható bizonytalanság semmilyen módon nem befolyásolta a Mikszáth-regény eseményszövegét.

Am egy *harmadik köntös-történet* jelentősen módosíthatna volna a regény egyes részleteit, konkrétebbé tette volna a szereplők, a szultán személyét és határozottan megjelölte volna a helyszínt. De ezt a harmadik forrást Mikszáth nem ismerte és az egykorú irodalom sem tudott róla. Egyedül Hornyik János közölte szövegét fentebb már idézett művében,⁸ néhány vitatható olvasási eltéréssel és az írásjelek önkényes alkalmazásával.

Ezt a leírást a köntösadományozásról a kecskeméti robotlajstromok 1668-69. évi kötete őrzi. E könyv üres oldalaira írta le – az utólagos oldalszámzás szerint a 189. lapra – a város íródeákja a 72 esztendővel korábbi esemény történetét. Az okmány szövegét betűhűen közöljük és e történelmi ritkaságot fényképmásolatban is bemutatjuk.

"In anno 1596.

Midőn az Harmadik Mahumett fenyés Török csaszár Constancinapolybol

nagy Erővel és sok neppel ki indult volna ugy Hogy Eger varat meg szállaná és mikoron erkezet volna Szegecde az Kecskeméti polgarokat cleibén Hivatvan alpárhoz vitte-nek száz ökröt Hat szaz juhót tizennégy szeckér kenyeret melylyet az Csaszar Igen keszene adván nekiek Harom szaz aranyat Csaust is kérnek vala pedig az Polgárok De az Császár nekiek nem ada hanem Egy Köntöst adot vala meghagyá Hogyha valaki Háborgatnyi akarna őket az Köntöst mutatná megh annak, az polgarok megh kö-szönék és haza jövének Midőn valami sereget Lattanak volna jönyi Szegec felöl az Biro az köntöst rea bevén az Tizenkét Tanácscsal Edgyüt ki ülvén az sereget ugy vártak Midőn az Törökök Elérkeztenek volna Láttván az biron az köntöst Lovaiokról Leugrandozva Térden az bíró Elciben menvén az köntöst csókolylyák (...) megh Engette az (...)"

A hosszúkás alakú bőrbekötött robotlajstrom alsó része sérült. Valószínűleg egérrágás tette olvashatatlanná a könyv ezen részét. Az ismert szövegváltozatok segítségével következtethetünk az olvashatatlanná vált szövegrészre. Feltehetően az alábbi, vagy hasonló mondat állt a megrongált helyen: "... az Törökök ott háltak magok költségén, és ha penig meg nem engette, elébb állottak."

A betűhűen közölt szöveg kevés írásjelet tartalmaz. Ezeket – értelemszerűen – a megfelelő helyre kell gondolnunk. Következetlenné a nagy- és kisbetűk alkalmazásában is, viszont a *létező szövegváltozatok közül a legtöbb adatot szolgáltatja a köntösadományozás történetéről.*

A legfontosabb adat ezen soha nem használt forrás szövegében III. Mohamed

szultán névszerinti említése és a köntös-adományozás időpontjának az 1596-os évre, Eger elfoglalásának dátumához történő kapcsolása. *E három adat egybeesése teszi hitelessé e forrást.*

Az 1598-1603-as kecskeméti jegyzőkönyvhöz csatolt leírás és a róla készült Káldi szöveg, melyet felhasznált idézett tanulmányában Vahot Imre is, és, amely Mikszáth regényének alapötletét szolgáltatta, azt tartalmazza, hogy a köntöst II. Mohamed ajándékozta a kecskeméti bírónak. Ez az egyetlen adat, amely II. Mohamedre vonatkozik, egymagában kétségessé tehetné a Káldi-Vahot-Mikszáth által ismert és felhasznált szövegváltozat hitelességét. A *Konstantinápolyt* elfoglaló II. Mohamed ugyanis a XV. században – másfél évszázaddal a köntös-adományozás előtt – élt.⁹ Mátyás király kortársa volt, s ebből következik, hogy hadak élén soha nem járhatott Magyarországon.

A forrás mégsem elvetendő. Az uralkodó neve előtt álló sorszám különbözősége abból adódik, hogy a középkor folyamán némely török történetíró a Birodalom keletkezését Konstantinápoly elfoglalásától - 1453-tól - eredeztette és ezen időponttól számította a török uralkodók sorát is. Ennek megfelelően, II. Mohamed, a Konstantinápolyt elfoglaló uralkodó, első lett a Mohamed nevet viselő padisahok sorában, a második pedig az a személy, akit a magyar történetírás III. Mohamed néven ismer. A két, különböző sorszámmal említett uralkodó a valóságban egyazon személy, csak az uralkodók sorrendjének meghatározásában mutatkozó eltérés kelti a különbözőség létszatát.

E forráskritikai elemzés után nem érdemtelen megvizsgálni, hogy a "beszélő

köntösről" miért az *egyházi írók* beszéltek, prédikáltak, példálózta a legtöbbit?

Talán már az a körülmény is magyarázná az egyháziak érdeklődését a köntös iránt, hogy e ruhadarab valóságos "csodákat" művelt. Elűzte a rablási szándékkal portyázó ellenséget és megvédte a kiszolgáltatott lakosságot. Mégis, talán az a hasonlóság indította az egyházi személyeket a "csodatévő köntös" történetének terjesztésére Magyarországon határain túl, Ausztriában és Németországban is, hogy a kecskeméti köntös a valóság erejével igazolta egy másik köntös, az "oltalom köntösének" erejét.

Ezt a köntöst egy éjszakai csodalátása alkalmával vette át *Simon Stock* a Karmelita szerzetesrend generálisa.¹⁰

A rendet a XIII. század elején az arabok elűzték a Szentszöldről, ám a Nyugat- és Közép-Európába menekülő szerzeteseket sok szenvedés és gyötrelme várta új hazájukban is. A generális szüntelenül azon töprengett, hogy mi módon óvhatná meg a gondjaira bízott kis közösséget a pusztulástól.

Egy éjszaka, a feljegyzések szerint 1251. július 16-án, ájtatossága közben megjelent előtte a Szűzanya és egy köntöst adott át neki az alábbi szavakkal:

"Ecce signum salutis, salus in periculis, faedus pacis et pacti sempiterni." – "Ime az üdvösség jele, szabadulás a veszedelmekben, záloga a békességnek és örökös szövetségnek."

A kecskeméti "beszélő köntös" csodálatos története és hatása alkalmasnak látszott arra, hogy *hitelesítse és a gyakorlatban is igazolja a karmeliták menyegyeri köntöséhez fűződő hiedelmeket*, melynek ereje viselőjét megvédte az

elkárhozástól. A karmelita köntös eredetileg széles, földig érő ruhadarab volt, melyet a felső ruha felett viseltek (vállruha). Később a köntös jelképes, négyyszögletű szövetdarabkává alakult, melyet a nyakban, zsinórra függesztve viseltek (scapulare).

Az egyházi írók és személyek által elterjesztett kecskeméti "köntös-történetet" a XVIII. században mindinkább az égből nyert "oltalom köntösének" tartalmi jegyeivel bővítették, míg a hívek tudatában a két köntös "oltalom ruházata" néven azonosult és egymást igazolta!

Telek József ferences szerzetes 1772-ben már nem is a "török-köntös", "szultán-kaftány" vagy "császári-köntös" elterjedt megnevezést használja, hanem, oltalom köntösének nevezi a ruhadarabot, ugyanolyan oltalmazónak, mint azt a köntöst, amelyet nem egy világi hatalmaság, hanem a Szűzanya ajándékozott az embereknek.

"Ihol, mely hatalmas ereje volt a Török Tsászártól adatott vont arany köntösnek! A legvadabb ellenségek a keresztényeken könyörölni nem tudó Pogány nemzetségek megfélemlettek s megszelídültek az oltalom köntösét látván és egy ujjal sem merészlettek bántani a Város népét."¹¹

Az oltalom és védelmezés erénye nem csupán a csodatévő égi köntössel való hasonlítás révén kötődött a kecskeméti köntöshöz, hanem eleve, rendeltetése is az volt, hogy akinck a padisah köntöst adományoz, azt képletesen hatalma és védelme alá vonja. A szultán azért is ajándékozott köntöst vagy kaftánt a követségbe hozzá érkezőknek, mert az "igazhívők urának", "Isten földi árnyé-

kának" a hit szelleme szerint mindenki alattvalója volt. Ezt a viszonyt fejezte ki a török ruhadarab, jelezvén, hogy viselője mindenben elismeri a szultán főségét és végrehajtja akaratát.

Másrésről, ez a köntös védelmezte meg a török fővárosból hazatérő követeket az útonállóktól. Mert bármely elvadtak és kegyetlenek voltak is a balkáni utakon fosztogató rablók, arra – saját jól felfogott érdekükben – nem mertek veteledni, hogy az uralkodó védelme alatt álló személyt megtámadják.

A köntösadományozás bőkezősége vagy annak elmulasztása képes volt pontosan tükrözni a Porta és a szultán jóindulatát vagy elutasítását egy-egy követség irányában. Takáts Sándor, a magyar múlt hódoltság korszakának krónikása így ír erről:

A követek "kipihenvén magukat, először a nagyvezérnél jelentek meg. Ez rendesen ebédet adott a követség tiszteletére, s kaftánt osztatott szét a követség tagjai között. Ez a kaftánosztás igen fontos dolog volt! Minél több és drágább kaftánt kaptak a követek, annál biztosabb volt, hogy küldetésük jó végét várhatják. Megesett az is, hogy a szultán és a nagyvezér egyetlen kaftánt sem adatott a követség tagjainak. Ez már a haragnak és a ncheztelelésnek biztos jele volt."¹²

A beszélő köntös történetének létező és valaha volt forrásainak, illetve ezen dokumentumok eltéréseinek bemutatása után, hasznosnak véljük megemlíteni a regény ama részletét, amely ugyan egyik szövegváltozatban sem szerepel, mégis hitelesebbé teszi a cselekmény korát és helyszínét. Ez a *forrásonkívüli*, adat-téglákat összefogó írói habarcs, *a fogottbírótság intézményének és működésének bemutatása*.

A fogott bírák ítélőszékének kialakulásáról és a XVI-XVII. századi magyar igazságszolgáltatásban betöltött szerepéről Mikszáth Kálmán *A beszélő köntösben* többet ír, mint az egész jogtörténeti irodalom, amely nemcsak ezen speciális magyar, spontánul létrejött népi intézmény bemutatásával maradt adós, de szinte még fel sem fedezte azt.

Ezen intézmény említése és működésének írói módon történő ismertetése, feltétlenül arról tanúskodik, hogy Mikszáth ezzel is a regény cselekményének, korának és helyszínének *történeli hitelességére törekedett*. Ez a szándék alapos kutatásokat, levéltári anyagismeretet követelt az írótól, mert, mint utaltunk rá, a tudományos irodalom e témával, Mikszáth koráig, szinte nem is foglalkozott.

Aki a ma divatos meghatározással *„civil szervezetek”-nek* nevezett intézmények, csoportok, alkalmi közösségek jogelődait, történelmi őseit keresi, az a fogott bírák intézményében meg is leli a gyökereket!

A fogott bíróság intézménye a törökök által elfoglalt országrészekben, elsősorban, *Kecskeméten, Nagykőrösön és Cegléden alakult ki*.

A tizenötéves háború vérzivataros éveiben a török tisztviselők, így a bírásokodást végző *kádik* is, a török helyőrséggel nem rendelkező településekről a jól védett várakba, városokba települtek át. Az igazukat kereső, és a perlekedésben mértéktartónak éppen nem mondható „magyar alattvalók” csak hosszú székerezéssel és az utazókra mindig leselkedő életveszélytől fenyegetve érhatték volna el a hivatalosan föléjük rendelt bírakat. Ám a magyarok ellenszenvé még veszélytelen útviszonyok esetén is visszatar-

totta volna a peres feleket attól, hogy török bíró szolgáltatson nekik igazságot.

Inkább, paraszti ésszel és logikával, *maguk alkottak bíróságot*.

Az ítélőszék működése úgy indult, hogy vásár alkalmával, amikor nagyszámú *idegen* kereste fel a várost, a „tanácsbélic” felkértek egy, később több alkalmasnak látszó vásárost, hogy segítsenek a peres ügyek elintézésében. Ezen *alkalmi bírák*, az adott városban gyökeretlen idegenek, akik az eléjük terjesztett ügy szereplőit rendszerint nem ismerték, s ily módon semmiféle érdek, szimpátia, vagy harag nem befolyásolhatta ítéletüket. Egy *korai esküdtbíróság* csirái érlelődtek a fogott bíróság eljárásaiban, amely szervezet az ítélekezésben legnagyobb körültekintést és hozzáértést eláruló férfiakból állandó testületté, úgynevezett *meghívott bírósággá* formálták.

A fogott bíróságot a legsúlyosabb bűnesetekben is alkalmazták, olyan bűnügyekben is, mint például a gyilkosság, a ló- és marhalopás, vagy boszorkányság, amikor az ítélet mindig halál volt.¹³

A fogott bírák létezéséről és intézményük működésének mikéntjéről az olvasóközönség legtöbbit *A beszélő köntös* lapjairól tudhat meg még ma is!

A csodálatos kecskeméti köntös utóéletéről nemcsak a vallásos irodalomból idézett példákat ismerjük. A rivális város, Nagykőrös polgárai kis gúnyverset is költöttek és terjesztettek:

„Boldog lehetsz immár Kecskemét,
Megkaptad a szultán ködmönét!”

A töröküző köntös későbbi sorsa ismeretlen. Hornyik János közli,¹⁴ hogy a szájhagyomány szerint a köntöst a pusztulástól megóvandó, az esztergomi kápta-

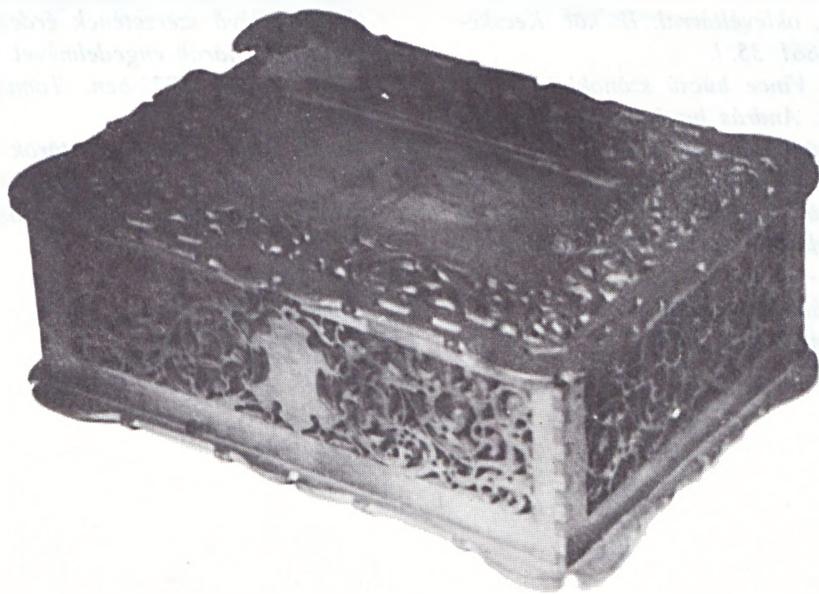
lannál helyezték el, ahol a drága és díszes köntöst *miseruhává alakították át*. Egy másik adat szerint:

"Literáti Nemes Sámuel, ismeretes régiségyűjtő ... 1837-ik évi nyáron felmutatott Kecskeméten egy jelöntéktelen, színchagyott ritka szövetű vászon bugyogót és kaftán alakú, de valószínűleg csak kaftánbélésnek gyaníthatott, sárgás vászon szövetű öltönydarabot, mely utóbbinak közepén halvány színű, régi vonású szögletes betűkkel e szavak voltak olvashatók: *'Török jűvén határba, bújik bíró kaftánba,'* s megajánlotta, hogy ha magával hozott régiségeinek pénzfizetéséért leendő mutogatása hatásáigalag megengedtetik, e két öltönydarabot emlékül a

városnak ajándékozza. Szemtanúja voltam e tárgyak bemutatásának. Ezek azonban oly jelöntéktelen foszlányok voltak, hogy az ugyan-azonságot senki sem hitte s e gyanúsítás Literátit arra bírta, hogy Kecskemétről tüstént tovább állott."¹⁵

Ennyit mesél saját múltjáról a csodálatos kecskeméti köntös, amit a tudomány a történeti forráskritika kisebb megjegyzésekkel igazol és valóságosnak ismeri el a róla szóló írott emlékeket.

De igazán érdekes történeté Mikszáth Kálmán teremtő fantáziája rangosította a "kaftány meséjét".

Mikszáth tárgyi hagyatékából

JEGYZETEK

1. *Kecskemét város jegyzőkönyveinek 1598-1603. évi kötetéhez csatolt leírás. A jegyzőkönyv a második világháborúban elpusztult.*
2. *Az Vasárnapokra való Prédikációknak első része, Advent első Vasárnapjától fogva Sz. Háromság Vasárnapig. Pozsony, 1631. 181. l.*
3. *Vahot Imre: Kecskemét és a kecskeméti puszták. (II. fejezet: Kecskemét a török világban.) I: Magyarország és Erdély képekben. I. kötet. Pest, 1853. 86. l. (A könyv 1985-ben reprint kiadásban is megjelent.)*
4. *Mikszáth Kálmán: A beszélő köntös. Mikszáth Kálmán Összes Művei. Szerk. Bisztray Gyula és Király István. Akadémiai Kiadó Budapest, 1957, 348. l.*
5. *Hornyik János: Kecskemét város története, oklevéltárral. II. köt. Kecskemét, 1861. 35. l.*
6. *Blahó Vince búcsú szónoklata 1772. évi sz. András havának 8-ik napjára eső pünkösdtáni 22-ik vasárnapon, midőn a kecskeméti parochia a ferencesektől, a vácmegyei papság kezelése alá adatott. Nyomt. Nagyszombatban 1775. - 32. l.*
7. *t. i. Káldi szövegéből*
8. *Hornyik J. i. m: 34. l.*
9. *Turcici Imperii Status. Seu Discursus varii de Rebus Turcarum. Ex officina Elzeviriana. 1622. p. 274: Series Imperatorum Turcicorum.*
10. *Szent Simon Stock (1185-1265) Tizenkét esztendő korától remetemagányban élt. Később belépett a Boldogságos Szűz Kármelhegyi Rendjébe, melynek később generálisa lett.*
11. *Coronae Mariannae, azaz a Boldogságos Szűz Mária Tizenkét Tsillagú koronájának vagy Tizenkét ünnepeire Tsillagó sugárok gyanánt elosztott Prédikációinak II. része, melyben az utolsó hat Tsillagokat, vagy ünnepeket egymást követő szép renddel össze fűzögette és a magyar népnek hasznárra világosságra bocsátotta P. Telek Josef - Szt. Ferencz keményebb rendtartáson lévő szerzetének érdemtelen tagja, Elöl-járók engedelmével. Megjelent Vácon 1772-ben. Tomus III. 590. l.*
12. *Takáts Sándor: Rajzok a török világból. II. kötet. Budapest, 1915. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 359. l.*
13. *U.a: 269. l.*
14. *Hornyik J. i.m: 38. l.*
15. *U.a: 38-39. l.*